

Пролог

Я старший від мого прадіда. Під час другої битви в Шампані капітанові Тібо де Шасте-нє було тридцять сім років, коли 25 вересня 1915 року о дев'ятій п'ятнадцять ранку він склав голову поміж долиною Сюїп і узліссям Аргонн-ського гаю. Я довго розпитував матір, щоб дізнатися більше про нього; родинним героєм був невідомий солдат. Поховали його в замку Борі-Пті в Дордоні (у мого дядька), та я бачив його фото в замку Вогубер (в іншого дядька): високий худорлявий молодик у блакитному однострої, з білявою чуприною, підстриженою їжачком. У своєму останньому листі до моєї прабабусі Тібо пише, що в нього немає обценьків, щоб перекусити колючий дріт і прокласти шлях до ворожих позицій. Він змальовує пласку крейдяну рівнину, нескінченний дощ, який обертає її на багнисте мочарище, й зізнається, що отримав наказ наступного ранку іти в атаку.

Він знає, що загине; його лист немов «snuff movie» — фільм жахів, знятий без трюків. На світанку він виконав свій обов'язок, на всю горлянку виспівуючи «Гімн жірондистів»: «За батьківщину вмерти — щонайкраща доля, гідна заздрості людської!» Сто шістдесят перший піхотний полк кинувся на стіну вогню й олова; як і передбачалося, мого прадіда та його бійців рознесли на клоччя німецькі кулемети й задушило хлором. Тож можна сказати, що Тібо вбило те, що стояло над ним. Він був високий, він був гарний, він був молодий, і Франція звеліла йому вмерти за неї. Чи радше гіпотеза, яка надає його долі химерної актуальності: Франція віддала йому наказ укоротити собі віку. Немов японський камікадзе чи палестинський терорист, цей батько чотирьох дітей цілком свідомо пішов на смерть. Цей нащадок хрестоносців був приречений іти за прикладом Ісуса Христа — віддати своє життя за інших.

Я нащадок хороброго лицаря, якого розіпнули на колючому дроті в Шампані.

Обтяті крила

Про те, що мій брат став лицарем Почесного легіону, я дізнався незадовго до затримання. Поліція не відразу скували мені руки за спиною; вони зробили це згодом, коли возили мене в Отель-Дьє, а потім під час перевезення до хурдиги на острові Сіте наступного вечора. Президент Республіки надіслав моєму старшому братові люб'язного листа, в якому віддавав належне його сприянню динамічності французької економіки: «Ви є зразком того капіталізму, якого ми прагнемо: підприємницького, а не спекулятивного капіталізму». 28 січня 2008 року в комісаріаті VIII-го паризького округу службовці в блакитних одностроях з револьверами і кийками на поясі роздягнули мене догола, обшукали, забрали у мене телефон, годинника, кредитну картку, водійські

права, ремінь і шалик, узяли на аналіз мою слину і зняли відбитки пальців, задержали мене яйця, щоб подивитися, чи не сховав я чого-небудь у сраці, сфотографували мене анфас, у профіль, у три чверті, тримаючи в руках антрометричну картку, а потім замкнули мене до клітки площею два квадратні метри, де стіни були вкриті написами, засохлою кривлею та шмарклями. Тоді я ще не знав, що за кілька днів буду присутній в Єлисейському палаці під час вручення відзнаки Почесного легіону моєму братові в залі для вчистостей, що не така вузька, як цей закамарок, і дивитимусь, як за вікнами хвилюється од вітру листя на дубах, немовби подає мені знак, гукає мене до президентського парку. Уклавшись на бетонній лаві десь о четвертій над ранок, я подумав, що ситуація того чорного вечора була проста: Бог повірив у мого брата, а мене покинув. Як дві такі близькі в дитинстві істоти можуть мати такі протилежні долі? Мене щойно допитували з приводу вживання наркотиків у громадських місцях разом з одним приятелем. Якийсь кишеньковий злодій у сусідній камері стукав кулаком по шибці — знехотя, та досить регулярно, щоб відігнати сон від інших в'язнів. Так чи так, а заснути тут було утопією,

бо як переставали галасувати затримані, то на всю горлянку перегукувалися поліцаї в коридорі, наче їхні в'язні були глухі. Тхнуло потом, блювотинням і кепсько розігрітим у мікрохвильовій печі морквяним рагу з воловиною. Так повільно минає час, якщо не маєш годинника і ніхто й не думає гасити сліпуче неонове світло, що блимає під стелею. Біля моїх ніг, на брудній бетонній долівці, стогнав, хropів і пердів який шизофренік в обіймах алкогольної коми. Було зимно, та я задихався. Я намагався ні про що не думати, та це було неможливо: коли когось зачиняють в отакій тісній комірчині, то його охоплюють страшенні думки; марно силкується він не піддаватися паніці; дехто навколішках благає, щоб його випустили, або зазнає нервової кризи, часом намагається накласти на себе руки або ж зізнається у нескоеених злочинах. Я бозна-що віддавав би за книжку або яке-небудь снодійне. Не маючи ні того, ні того, я почав писати це подумки, без ручки, заплющивши очі. Бажаю, щоб ця книга дала вам змогу так само утекти, як і мені цієї ночі.

Запропаща благодать

Не пам'ятаю свого дитинства. Коли я кажу таке, ніхто мені не вірить. Усі пам'ятають своє минуле; нащо й жити, якщо життя забуте? Нічого не лишилося в мені від мене; від нуля до чотирнадцятих років переді мною чорна діра (в астрофізичному сенсі: «Щільний об'єкт з такою потужною гравітацією, що не випускає з себе ані дрібки матерії та випромінювання»). Я довго вірив, що я нормальний, що в інших така сама амнезія. Та коли запитував у них: «Ти пам'ятаєш своє дитинство?» — то вони розповідали мені цілу купу історій. Мені соромно, що моя біографія написана симпатичним чорнилом. Чому моє дитинство не є невитравним? Я почуваюся вилученим зі світу, адже світ має археологію, а я ні. Я стер свої сліди, мов злочинець, що втік з в'язниці. Коли я кажу про цей

недолік, мої батьки зводять очі до неба, родина моя протестує, друзі дитинства дратуються, а колишні наречені намагаються підсунути мені документи у вигляді фотографій.

«Ти не втратив пам'яті, Фредерику. Ти просто не цікавишся нами»!

Забудьки ображають: близькі гадають, що вони все заперечують, так наче забуття завжди було добровільною справою. Я не брешу, замовчуючи: я нишпорю в моєму житті, наче в порожній валізі, й нічого там не знаходжу; я порожній. Часом я чую, як за моєю спиною бурмочуть: «Не можу втямити, що воно за чоловік». Згоден. Як можна сказати щось про людину, яка не знає, звідки вона походить? Немов Жід у «Фальшивомонетниках» я «збудований на палях: ні основи, ні підґрунтя». Земля тікає з-під моїх ніг, я пересуваюся на повітряній подушці, я — пляшка, що плаває в морі, рухома скульптура Кальдера. Щоб сподобатися, я відмовився від хребта, хотів розчинитися в оточенні, мов той Зеліг*, людина-хамелеон. Забути свою особистість, втратити пам'ять, щоб тебе любили: щоб зваблювати, зробитися тим, кого

* Головний герой однойменного фільму Вуді Аллена.— Тут і далі, якщо не зазначено окремо, прим. пер.

обирають інші. Цей безлад особистості мовою психіатрів зветься «дефіцитом центрованої свідомості». Я — порожня форма, життя без основи. Мені казали, в своїй дитячій кімнаті я прикріпив кнопками на стіні кіноафішу «Мое ім'я — ніхто». Немає сумніву, що я ототожнював себе з героєм того фільму.

Я завжди писав історії про людину без минулого: герої моїх книжок є витворами доби безпосередності, які згубилися в теперішності без коріння,— прозорі мешканці світу, де емоції ефемерні, наче метелики, де забуття захищає від болю. Можливо, я доказ цього, бо зберігаю у пам'яті лише окрушини свого дитинства, та ще й більшість із них несправжні або ж сформовані апостеріорі. Така амнезія заохочується нашим суспільством: навіть майбутній час зникає з граматики. Тож незабаром ця моя прикрість стане банальністю; мій випадок буде загальним явищем. Визнаймо все ж таки, що нелегко розвивати симптоми недуги Альцгеймера на середині свого життя.

Часто я відтворюю своє дитинство з чемності. «Та ти ж пам'ятаєш, Фредерику»?

Я поштиво киваю. «Ох, авжеж, звісно, я колекціонував етикетки „Паніні“, був фаном гурту „Рюбетт“, тепер згадую». Мені вже набридло визнавати: ніщо ніколи не згадується; я сам собі самозванець. Я геть не знаю, де був з 1965 до 1980 року; може, це причина того, що сьогодні я заблукав. Сподіваюся, що є якась таємниця, приховане чаклунство, магічна формула, яку потрібно відкрити, щоб вийти з цього внутрішнього лабіринту. Якщо моє дитинство не є жахливим сном, то чому мій мозок утримує пам'ять у стані сну?

Саморетроспекція

Я був слухняним хлопчиною, який покірно супроводжував матір у всіх її мандрівках і постійно сварився зі своїм старшим братом. Я належав до юрми безпроблемних дітей. Інколи мене охоплює страх: може, я нічого не пам'ятаю, бо нема чого згадувати? Моє життя було нескінченною низкою порожніх, нудних похмурих днів, одноманітних, мов хвилі під берегом. Ану ж я справді все пам'ятаю? Ану ж первини мого існування не мають у собі жодної помітної події? Захищене, убезпечене, привілейоване дитинство, нічого самотнього і яскравого, — то на що мені скаржитися? Уникнути нещастя, драм, траурів і лихих випадків — не кожному так таланить у становленні. Ця книга була б дослідженням пересічності, порожнечі, спелеологічною мандрівкою в глибинах

буржуазної нормальності, репортажем про французьку банальність. Комфортні дитинства всі однакові, може, вони й не заслуговують на те, аби про них згадували. Хіба можна покласти на слова всі етапи, які повинен був перейти у 60-70-х роках маленький хлопчик у Парижі? Краще вже розповісти про додаток до декларації про прибутки моїх батьків.

Приставаючи до цього занурення, скажу: єдина моя надія в тому, що письмо воскресить пам'ять. Література згадує все, про що ми забули: писати — це читати в собі. Письмо оживляє спогади, можна писати, наче здійснювати екстумацію трупа. Кожен письменник — це «ghostbuster», себто мисливець за примарами. Цікавий феномен мимовільних ремінісценцій розглядався у творах кількох славетних письменників. Письмо відзначається надприродною потугою. Можна розпочати книжку, наче звертаєшся до волхва чи знахаря. Автобіограф перебуває на перехресті шляхів поміж Зигмундом Фройдом і Мадам Солей. В опублікованій у 1969 році статті «Нащо писати?» Ролан Барт стверджує, що «письмо (...) виконує роботу, первину якої визначити неможливо». Чи

може ця робота бути раптовим поверненням до забутої минушини? Пруст зі своєю маделенкою, сонатою і двома розрізненими цеглинами у дворі готелю «Германт», які підносять його у «мовчазну височінь спогаду»? М-м, не тисніть на мене так, будь ласка. Вважаю за краще обрати так само славетний, та свіжіший приклад. У 1975 році Жорж Перек починає свою книжку «Дубль-В, або Спогад дитинства» такою фразою: «В мене немає спогадів про дитинство». Цим переповнена вся книга. Щось таємниче відбувається, коли заплічеш очі, щоб викликати своє дитинство: пам'ять немов філіжанка саке, яку подають у деяких китайських ресторанчиках, з голою жінкою, яка поступово виникає на дні, а потім щезає, коли філіжанка порожніє. Я бачу її, споглядаю її, та щойно наближаюся до неї, як вона втікає від мене, випаровується: так і моє загублене дитинство. Молюся, щоб сталося диво і щоб у цій книзі потроху розгорнулося моє минуле, неначе знімки поляроїдом. Насмілюся цитувати себе — а намагатися уникнути самокопання в автобіографічному тексті означало б надати кумедності цим домаганням,— бо цей цікавий феномен вже відбувався. Коли я писав

«Windows on the World» у 2002 році, звідкись узялася одна сцена: холодного зимового ранку 1978 року я вийшов з помешкання своєї матері, щоб податися до ліцею, за плечима у мене був ранець, і дорогою я намагався не наступати на цементні стьожки, що відокремлювали одна від одної тротуарні кахлі. З рота бухала пара, я мало не вмирав з нудьги і насилу стримувався, щоб не кинутися під автобус вісімдесят четвертого маршруту. Розділ закінчується такою фразою: «Я не виходив з дому того ранку». Наступного року на останній сторінці «Романтичного егоїста» йдеться про запах шкіри, од якого аж нудило мене, коли я був маленький, в англійських автомобілях мого батька. За чотири роки по тому, пишучи «Ідеаль», я з утіхою згадав суботній вечір у двоповерховому батьківському помешканні, де мої пантофлі й уміння шарітися звабили кількох нордичних манекенниць, які слухали подвійний помаранчевий альбом Стіві Вондера. Тоді ті спогади я приписав вигаданим персонажам (Оскаріві й Октаву), та ніхто не повірив, що вони уявні. Я намагався говорити про своє дитинство, по-справжньому й не зважившись.

Відколи батьки розлучилися, моє життя було поділене навпіл. З одного боку, материна похмурість, з другого, батьків гедонізм. Часом усе було навпаки: що дужче виправлялася мати, то більше замикався в мовчанні батько. Настрої моїх батьків — сполучні посудини мого дитинства. Слово «посудина» викликає також асоціацію з воружким піском. Напевне, я зростав на хибкому ґрунті. Аби щасливим був один з моїх батьків, бажано було, щоб другий щасливим не був. Та боротьба не була свідомою, навпаки, поміж ними не видно було й щонайменших ознак ворожості, те балансування було тим більш невблаганне, що відбувалося з усмішкою.